

CONTRIBUȚII LA ISTORICUL PRIMEI FABRICI DE HÎRTIE DE LA PIATRA NEAMȚ

de DUMITRU RUSU

Fabrica de hîrtie de la Piatra Neamț, prima întreprindere de acest gen din țara noastră, a stat în atenția istoricilor, care au prezentat-o în studiile lor de la apariție pînă la faliment. Majoritatea autorilor au folosit ca surse de informații, materialele de arhivă din Iași și București neglijînd pe cele locale. Considerăm necesară studiarea acestora și împletirea lor cu datele informaționale din documentele de arhivă și publicațiile existente¹.

Dezvoltarea culturii din Țările Române în prima jumătate a secolului al XIX-lea, reclama un consum tot mai mare de hîrtie. Producția *morilor de hîrtie* existente în vremea domnitorului Petru Șchiopul era departe de a satisface cerințele interne și hîrtia se importa în condiții dezavantajoase. Situația a determinat pe oamenii progresiști ai vremii să încerce introducerea unei fabrici de hîrtie care să aducă avantaje țării. Perioada anilor 1834—1841 este plină de încercări în acest sens, de care sînt legate numele lui N. Canta și A. Reindenbach, sortite însă eșecului.

Ridicarea primei fabrici de hîrtie a fost o problemă de luptă, timp, de continui frămîntări și căutări. În aceste condiții, în al cincilea deceniu al secolului trecut, Gheorghe Asachi, fondatorul industriei naționale de hîrtie², face demersuri pe lîngă Ocirmuire pentru ridicarea fabricii de la Piatra Neamț. La doi ani de la încercarea nereușită a lui A. Reindenbach, Asachi înaintează o cerere domnitorului Mihail

¹ Gh. Ungureanu, *Fabrica de hîrtie a lui Gh. Asachi de la Petrodava*, în *Anuarul Liceului „Petru Roneș” din Piatra Neamț*, 1933—1934, p. 83—87; Valerian Popovici, *Începuturile industriei de hîrtie în Moldova*, în *Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași*, I, 1955, fasc. 1—2; Z. N. Augustin Pop, *Un memoriu despre fabrica de hîrtie a lui Gh. Asachi*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, I, 1955, p. 238 și urm.

² Z. N. Augustin Pop, *op. cit.*, p. 239.

Sturdza³. Documentul poartă data de 10 ghenari 1840 și locul întocmirii Eși⁴. Cererea proiect scotea în evidență necesitatea construirii fabricii, deoarece „consumația hîrtiei au agiuns în Moldova a fi mare și însemnătoarea sumă de bani să trimet piste hotar pentru importația acestui fabricat”⁵. În continuare se menționa că: „o fabrică de hîrtie nu poate lucra de nu va avea dreptul de ași putea aduna material adică peticile prin însuși a ei oameni”⁶. Pentru a convinge pe domnitor de avantajele ce le-ar aduce înființarea unei fabrici de hîrtie, inginerul citează politica de sprijin și încurajare a acestor industrii de către „guvernurile altor staturi... precum Transilvania și Austria”⁷.

După un timp relativ scurt de la înaintarea cererilor, domnitorul aprobă proiectul cărturarului și-i trimite avizul favorabil la 17 ianuarie 1840. Tot acum, viitorul proprietar primește privilegiul de monopol pe 8 ani pe care îl reclamase cu ocazia înaintării proiectului. Acest privilegiu este apoi prelungit pe timp de 12 ani, acordându-i-se și monopolul procurării materiei prime și al aprovizionării cu hîrtie a cancelariilor publice⁸. Privilegiul era însă condiționat de punerea în funcțiune a fabricii în timp de un an de la data aprobării, în caz contrar acesta fiind pierdut. Nu știm în ce măsură Gheorghe Asachi a putut respecta clauza Ocîrmuirii, deoarece fabrica de hîrtie de la Cetățuia — Piatra Neamț a intrat în funcțiune la 8 noiembrie 1841 cu prilejul zilei onomastice a domnitorului. Deși punerea în aplicare a proiectului a întârziat, se pare că proprietarul s-a bucurat de privilegiul dat de domnitor la 17 ianuarie 1840. În perioada respectivă nimeni n-a mai încercat înființarea unei fabrici de hîrtie în Moldova, și ca atare Asachi și-a păstrat privilegiul.

Deschiderea fabricii de la Cetățuia a avut un larg răsunet în rîndul populației din oraș și a păturilor sociale din Moldova. Periodicele vremii *Albina Românească* și *Spicuitorul* elogiau în paginile lor acest eveniment important pentru industria țării. „Ziua prea înălțatului domn, s-au serbat aici (la Piatra Neamț — n.n.) prin un tedeum ce s-au cîntat la vechea biserică a Sf. Ioan. Tot în ziua aceia s-au făcut sfințirea și deschiderea acii întii fabrici a Moldovei, care dumnealui aga Gh. Asachi au înființat în apropierea poliției pe locul numit Cetățuia”⁹.

Revista releva în continuare caracterul sărbătoresc al inaugurării: „Pe marginile acestei mici proprietăți se înălța un arc împodobit cu festoane de frunzari și stema țării, sub care se cetea „Întia fabrică a Moldovei”, iar despre alta „Fie o mie”¹⁰. Jurnalul vornicului Miclescu,

³ Gh. Ungureanu, *op. cit.*, anexa I, p. 85.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, p. 86.

⁸ *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 964.

⁹ *Albina Românească*, nr. 91, din 16 noiembrie 1841.

¹⁰ *Ibidem*.

Întocmit cu ocazia inaugurării, relatează : „au început a lucra fabricarea hîrtiei care în curgere a trei citerturi au făcut ace înție coală de hîrtie velină cu marca Moldovei și țifra preainălțatului domnului în veletul 1841”¹¹.

Festivitatea inaugurării luase o amploare mare întrucît se realizase ceva mareț pentru vremurile acele — se construiseră prima fabrică în accepțiunea adevărată a cuvîntului. Martorii acestui eveniment au mers pînă acolo cu entuziasmul afirmînd că fabrica de la Petrodava „ar putea figura în orice țară unde de mult sînt întemeiate asămîne fabrici”¹². Afirmăția trebuie privită prin prisma entuziasmului general care a cuprins atît păturile oprimate, cît și pe cele înstărite. Este adevărat că întreprinderea de la Piatra era o fabrică și nu o simplă *moară de hîrtie* deoarece munca manuală fusese înlocuită cu tehnica mașinistă. Totuși, mașinismul nu era prezent în toate procesele de producție și de aceea este greșit să punem semnul egalității între fabrica lui Asachi și întreprinderi similare din Anglia sau Franța unde capitalismul prinsese rădăcini adînci. În prima jumătate a secolului al XIX-lea fabrica de la Piatra Neamț era un început al industriei capitaliste.

În opera de construire a fabricii, cărturarul s-a sprijinit în mod deosebit pe M. de Hodoczyn, directorul școlii de arte și meșteșuguri din Iași, „dupre a cărui plan s-au făcut toată această fabrică”¹³. De real ajutor i-a fost și tînărul inginer Lascăr Stavri, fost elev al Academiei Mihăilene. Lui îi sînt atribuite „construirea fabricii cu toate atenanțele sale și anume : localul propriu pentru fabrică, casele de locuință pentru Asachi . . . , tragerea unui canal din Bistrița în lungime de 320 m”¹⁴. Mașinile necesare întreprinderii au fost aduse de la Viena și Praga, iar mîna de lucru calificată tot de peste graniță. Însăși proprietarul recunoștea că a adus din „Wirtămberg și alte țări nouă fabricanți cu ale lor familii”¹⁵.

D. Asachi, fiul cărturarului, dă cu lux de amănunte o serie de date despre mașini specificînd că erau așezate pe „sistemul Holandez”¹⁶ și produceau „trei feluri de hîrtie : canțelarie, albî nr. 1, canțelarie albî nr. 2 . . .”¹⁷. În perioada de început fabrica avea trecute în inventarul său : „3 mașini cilindrice căptușite cu aramă, o mașină de tăiat petica, 2 prese de apă cu osii de fier, 3 prese de uscat . . .”¹⁸. Informațiile locale atestă întrutotul autenticitatea relatărilor de mai sus. Descrierea lor este

¹¹ Gh. Ungureanu, *art. cit.*, anexa II, p. 86.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ I. Negre, Gh. Asachi. *Viața, lucrările, scrierile sale și epoca în care a trăit 1788—1869*, Imprimeria Județului Neamț, 1882, p. 74.

¹⁵ *Albina Românească*, nr. 91, din 16 noiembrie 1841.

¹⁶ Z. N. Augustin Pop, *art. cit.*, p. 239.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, p. 238.

asemănătoare. Fabrica avea „trei mașini cilindrice, una de tăiat petica — pentru că hîrtia se fabrica numai din cîrpe, două prese de apă și trei de uscat”¹⁹.

Din izvoare reiese că în jurul întreprinderii se afla un fel de colonie în care erau cazați lucrătorii. Existau „douăspreze locuințe pentru personal, o cameră pentru maistru, o cameră de oaspeți”²⁰. Existența coloniei este atestată și de informațiile locale. Un izvor pietrean din 1882 redă în mod precis că fabrica a fost ridicată „în partea de răsărit și meazăzi a orașului Piatra”²¹ nu în oraș ci, „departe ca de 3 km... pe terenul drept al Bistriței”²² pe locul numit Cetățuia. După o descriere amănunțită a poziției unde s-a ridicat fabrica „un mic platou lângă poalele munților... , o poziție încîntătoare... din moșia satului Văleni”²³ se arată că proprietarul a cerut locul acesta pentru „casele de locuință pentru Asachi și casele de locuință pentru lucrători”²⁴.

Fabrica era compartimentată pe „ateliere spațioase, hale pentru depozitat zdrențe, săli pentru curățarea lor, camere pentru uscat hîrtia”²⁵. D. Asachi nu uită să ne dea informații și despre salarizarea lucrătorilor din fabrica tatălui său. Se plătea „1 leu și 20 de parale pentru un bățu ajutoriu, șase lei pentru 2 lucrători, 3 lei vechi pentru un holendariu, 10 lei pe zi unui maistru”²⁶.

După inaugurarea oficială, fabrica pietreană produce hîrtie aprovizionînd autoritățile administrative și judecătorești, cancelariile și școlile. Tot pe hîrtie de la fabrica lui Asachi se tipărea la Iași, *Albina Românească*, *Icoana lumii*, *Mercuriul de Iași*, sau *Le glaneur Moldo-valaque*²⁷.

Informațiile locale atestă procurarea materiei prime și procesul tehnologic. „Petecelile sînt mai întii supuse unei operațiuni care are drept scop a le separa de colbul cu care sînt amestecate... sînt împărțite în grupe după grosime, culoare și gradul de vechime... sînt tratate cu leșie pentru a fi curățate de materiale grase”²⁸. Se trecea apoi la bătucirea și măcinarea lor pînă erau transformate într-o pastă fibroasă, care supusă de mai multe ori la presă începea după uscare să capete un aspect asemănător cu hîrtia contemporană nouă. În sfîrșit, ultimele operații erau tesuirea, lustruirea, tăierea în topuri²⁹, urmînd vinderea.

¹⁹ C. Matasă, *Vîndtorii Pietrei*, în *Anuarul Liceului „Petru Rareș” din Piatra Neamț*, 1933—1934, p. 149.

²⁰ Z. N. Augustin Pop, *art. cit.*, p. 238.

²¹ I. Negre, *art. cit.*, p. 74.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Z. N. Augustin Pop, *art. cit.*, p. 239.

²⁶ *Ibidem*, p. 239.

²⁷ *Apostolul*, nr. 7—8, anul VI, 1940, Piatra Neamț, p. 7.

²⁸ *Asachi*, anul II, nr. 13, din 1 martie 1882, Piatra Neamț, p. 409—410.

²⁹ Z. N. Augustin Pop, *art. cit.*, p. 239.

Lipsa forței de muncă calificate autohtone, l-a determinat pe Asachi să aducă specialiști de la Stuttgart și din alte orașe germane cu vechi tradiții în fabricarea hîrtiei. Numărul acestora fiind prea mic și neputînd satisface nevoile întreprinderii, obligă pe proprietar să apeleze la înlesnirile făcute de Regulamentul Organic cu privire la brațele de muncă libere. Ca urmare, în baza articolului 99 din regulament, prin care lucrătorii din industria folositoare țării erau scutiți de bir, Asachi cere Visteriei scutire de bir pentru lucrătorii din fabrica sa. Visteria răspunde favorabil la cererea cărturarului și lucrătorii sint eliberați de toate obligațiile feudale. Intervenția arată că în întreprinderea de la Cetățuia se folosea munca iobagilor și ca atare un sistem de muncă semicapitalist. Incurajînd industria, clauzele Regulamentului Organic i-au permis lui Asachi să înlătore piedicile ridicate de menținerea iobăgiei în procurarea mînei de lucru necalificate.

Pare firesc să ne punem întrebarea — ce l-a determinat pe Asachi să-și ridice fabrica la Piatra Neamț și nu în altă parte? Alegerea făcută n-a fost întimplătoare, întrucît aici putea fi folosită forța motrice a Bistriței. Afirmația este confirmată documentar, dar și existența canalului lung de 320 m construit de inginerul Lascăr Stavri, care făcea legătura între riu și fabrică. Avînd nevoie de forța apei pentru a pune în mișcare mașinile, după un studiu prealabil al văii Bistriței, Asachi a considerat că locul cel mai nimerit pentru fabrica sa, era cel între „Cindia și Văleni”³⁰, cunoscut sub numele de Cetățuia. Locul era foarte indicat, dar aparținea Mănăstirii Bisericiani. În această situație, cărturarul face noi demersuri pe lîngă Mihail Sturdza primind sprijinul acestuia. „La 19 mai 1841 Mănăstirea Bisericiani dă lui Asachi în schimb pentru 20 fâlcii din moșia lui de la Călugăra un loc aici la Văleni, în suprafață de 1.200 stînjeni spre a-și face fabrica de hîrtie”³¹. Schimbul de teren îl scutea pe proprietar de noi cheltuieli legate de cumpărarea sau închirierea pămîntului necesar construcției fabricii. În sfîrșit, ultimul factor care se pare că l-a hotărît pe cărturar să-și ridice fabrica la Piatra Neamț este legat de procurarea materiei prime. Se pare că aceasta se putea aduna mai ușor în zona respectivă.

În prima parte a activității sale fabrica pietreană a găsit sprijin și înlesnire în privilegiile acordate de domn. Statul, în epoca de care ne ocupăm, a promovat o politică de încurajare a industriei. Anaforaua dată de Mihail Sturdza la 25 iunie 1842 prevedea că : „hîrtia trebuitoare în lucrarea instanțelor din Prințipat să se cumpere din acea lucrată în fabrica D-lui aga Gh. Asachi statornicindu-se de către Sfat prețurile pe fiștecare soi de hîrtie înfățoșat”³².

³⁰ *Apostolul*, anul VI, nr. 79, 1940, Piatra Neamț, p. 7.

³¹ C. Matasă, *art. cit.*, p. 165.

³² *Arh. St. Iași*, Tv. 1768, op. 2017, f. 33.

Obligațiile impuse instanțelor administrative și judecătorești de a cumpăra hîrtie numai de la fabrica lui Asachi, care „... după hotărîrea Sfatului se va plăti cîte 22 lei topul în tot cursul pieții”³³, trebuiesc înțelese ca o tendință de sprijin venite din partea statului, ca o măsură ce asigura înlăturarea concurenței străine. Ajutorul statului a fost de scurtă durată. Curînd, fabrica de hîrtie destul de prosperă la începutul activității sale, se va lovi de mari greutăți, care o vor duce la faliment.

Cancelariile din Moldova încep să se plîngă că hîrtia pietreană este de proastă calitate în comparație cu cea importată din Imperiul habsburgic. Hîrtia străină, relatau nemulțumiții tot mai numeroși, este de calitate bună, poate fi folosită pe ambele părți, nu ca cea moldoveană categorisită, după informațiile locale, în „hîrtie ordinară pentru băcăni și hîrtie pentru scris”³⁴. Calitatea hîrtiei autohtone poate fi ușor constatată din documentele autorităților locale emise în anii 1842—1856³⁵, care dau aprecieri negative acesteia.

Dornic să îndrepte lucrurile, Asachi și-a dat toată străduința să îmbunătățească procesul de producție și calitatea hîrtiei. Încercările sale s-au lovit de refuzul categoric al cancelariilor de a cumpăra hîrtia. Situația se agravează cînd, 12 fabrici de hîrtie din Imperiul habsburgic, pentru a înlătura concurența, și așa efemeră, a producției autohtone, scad prețul hîrtiei. Ca urmare, cancelariile din Moldova și în general toți cei ce aveau nevoie de hîrtie o cumpără de la fabricile din Imperiu care o vindeau cu 18 lei topul față de 22 lei, ca Asachi. Edificator în acest sens este documentul din 12 septembrie 1852 prin care Asachi se plîngea visteriei că: „Comisionarul fabricii de hîrtie însărcinat a îndestula cu hîrtie cancelariile instanțelor de Tecuci, înștiințează că isprăvnicia de acolo nu voește a primi hîrtia moldoveană sub cuvînt că este scumpă”³⁶. De aici reiese că fiecare ținut al Moldovei avea un comisionar din partea fabricii cu misiunea de a plasa hîrtia cancelariilor respective. La început sistemul de vindere asigura piața și ducea la consumul producției realizate. O dată cu apariția concurenței habsburgice reprezentanții fabricii în ținuturi fac tot mai greu față sarcinii de a asigura desfacerea producției de hîrtie a fabricii lui Asachi.

Corespondența cărturarului din această perioadă, dusă cu fabricile din străinătate, în scopul introducerii unor „mașini de mai nouă construcție încît să poată fabrica pe zi una sută topuri și mai mult, hîrtie de scris în asemănarea celei străine”³⁷, arată preocuparea permanentă a acestuia de a îndrepta situația. Încercările repetate de modernizare teh-

³³ *Ibidem.*

³⁴ I. Negre, *op. cit.*, p. 74.

³⁵ *Ibidem.*

³⁶ *Arh. St. Iași*, Tv. 1768, op. 2017, f. 16.

³⁷ Gh. Ungureanu, *art. cit.*, p. 84.

nică n-au dat rezultatele scontate. Fabrica de la Piatra Neamț lupta tot mai greu cu concurența străină și îndeosebi cu cea habsburgică³⁸. Asachi își vede salvarea în măsurile visteriei, cerîndu-și drepturile firești, sprijinul necesar menținerii întreprinderii³⁹. Nu știm în ce măsură l-a ajutat visteria dar din activitatea ulterioară a acesteia reiese că ajutorul a avut mai mult caracter teoretic decît practic.

În condițiile intensificării concurenței și a creșterii fiscalității, fabrica de la Piatra este atrasă în circuitul pieții externe. Lipsit de sprijin și concurat pe piața internă, Asachi trimite însemnate cantități de hîrtie în străinătate. Țările care importau acest produs, între care Turcia, foloseau hîrtia moldovenească la ambalaje. Acest fapt arată că produsul fabricii pietrene avea o calitate inferioară și nu putea fi vîndut la același preț cu hîrtia superioară de scris. Din această cauză cît și a cheltuielilor de transport, exportul nu era prea fructuos. În cele din urmă, Asachi încearcă să-și vîndă fabrica sau s-o arendeze producătorilor străini⁴⁰. În acest sens trimite un anunț sub forma unei foi volante publicației germane „Allgemeine Zeitung” prin care arăta că „își vinde sau arendează întreprinderea de lîngă Piatra Neamț, nesilit de cineva și numai că fiind funcționar e legat de capitală”⁴¹. Anunțul rămîne însă fără ecou. În aceste condiții fabrica trece în stăpînirea lui Nicolae Vicol care o exploatează pînă în 1858⁴². În 1863, cu patru ani înainte de faliment, analele statistice ale lui D. Pop Marțian arătau că fabrica încă mai „producea hîrtie și mucava în valoare de 8.900 lei . . . avînd ca lucrători și patru femei, salariul maxim fiind de 3 lei și douăzeci parale pentru bărbați și de 1 leu și 20 parale pentru femei”⁴³, prin urmare întreprinderea încă mai exista.

Agravarea contradicțiilor, sporirea concurenței duce, în anul 1867, la falimentarea fabricii lui Asachi. Faptul nu a fost în măsură să-l descurajeze pe fiul acestuia, care în vederea reluării activității fabricii încearcă în anul 1873 să creeze o asociație⁴⁴, dar fără reușită. Dîndu-și seama că Moldova vremurilor respective nu putea oferi un teren favorabil dezvoltării industriei, renunță definitiv la planurile sale.

Inițiativa lui Asachi, figură luminoasă a culturii românești, timidă, dar cu tendințe progresiste, a fost o adevărată revoluție pentru vremurile de atunci. Cauzele eșecului suferit de cărturar trebuie să căutate în condițiile interne și externe ale statului moldovean de atunci, în „vitrigimea guvernelor, nepăsarea noastră și concurența străină . . .”⁴⁵.

³⁸ *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 964.

³⁹ *Arh. St. Iași*, Tv. 1768, op. 2017, f. 16.

⁴⁰ Z. N. Augustin Pop, *art. cit.*, p. 238.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² I. Negre, *art. cit.*, p. 75.

⁴³ A. Dîmboiu, *De la piatră la hîrtie*, București, 1964, p. 320.

⁴⁴ Z. N. Augustin Pop, *art. cit.*, p. 238.

⁴⁵ I. Negre, *art. cit.*, p. 75.

Deși înfrîntă, prima fabrică de hîrtie de la Piatra Neamț, a avut și are o deosebită însemnătate întrucît a jucat un rol important în viața economică și culturală a țării. Tradiția producției de hîrtie a orașului s-a păstrat pînă astăzi. În 1909 a fost inaugurată la Piatra Neamț o nouă fabrică de hîrtie, actuala fabrică de hîrtie și mucava „Comuna din Paris”. Acestea i-au urmat altele, care azi sînt inzestrate cu utilaj modern, hale spațioase și un număr mare de muncitori calificați și specialiști locali.

Condițiile noi în care se dezvoltă industria românească, ne fac să privim cu admirație și respect la cel care cu decenii în urmă, a luptat împotriva dificultăților și piedicilor ridicate de legile feudale și concurența străină.

CONTRIBUTIONS À L'HISTORIQUE DE LA PREMIÈRE FABRIQUE DE PAPIER DE PIATRA NEAMȚ

R É S U M É

La fabrique de papier de *Cetățuia* Piatra Neamț, a été inaugurée le 8 Novembre 1841, Gh. Asachi étant l'initiateur.

Conçue d'après les plans élaborées par Mihail de Hodoșin et l'ingénieur Lascar Stavri; l'entreprise a été placée sur la rive droite de la Bistrița, étant donné que cette fabrique devait être mué par la force motrice du fleuve.

On a fait venir les machines nécessaires, ainsi que les cadres d'action, directement des anciennes villes d'Allemagne, connues pour leurs traditions dans la fabrication du papier.

Encouragée par les Statuts du *Regulamentul organic* et par les privilèges accordés par le Prince de la Moldavie, Mihail Sturdza, (1834—1844), la fabrique de Gh. Asachi a prospéré pendant les premières années de son existence.

Les difficultés survenues plus tard, surtout la concurrence étrangère l'oblige d'interrompre définitivement ses activités en 1867.
